

Medicinska marginalija u molitveniku fra Ivana Čeperića

U molitveniku fra Ivana Čeperića s Krka iz 17./18. stoljeća (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. III a 1) zapisano je nekoliko medicinskih recepata *za kamik*. Premda opsegom malen, to je zanimljiv izvor za interdisciplinarno proučavanje hrvatskoglagoljske baštine. To je jedina glagoljska zbirčica recepata posvećena samo jednoj bolesti, mokraćnim kamencima. Analiza medicinske marginalije u molitveniku pokazuje kako oni zrcale nazore i shvaćanja srednjovjekovne samostanske medicine. Čeperićevi medicinski zapisi pokazuju se kao specifičan interkulturni spomenik jer u sebi povezuju odjeka magijsko-demonističkoga cijeljenja s iskustvenim, empirijskim metodama liječenja. Oni su zanimljivi s gledišta filologije jer pokazuju da su popovi glagoljaši bilježili i medicinske sadržaje te omogućuju uvid u razvojne stadije terapije izvan krugova učene medicine. S povijesnomedicinskog gledišta pridonose retrospektivnom epidemiološkom kontekstu izučavanja pojavnosti kamenaca na našem području.

Molitvenik fra Ivana Čeperića

Molitvenik fra Ivana Čeperića glagoljski je rukopis maloga formata, uvezan u crnu kožu, koji su pisale tri ruke. Potječe iz 17./18. stoljeća, a danas se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pod signaturom III a 1. Ondje je dospio s Kukuljevićevom zbirkom, a za molitvenik Vjekoslav Štefanić smatra kako ga je Kukuljević dobio u Portu.¹ Vjerojatno najmlađi pisar molitvenika bio je fra Ivan Čeperić, autor latiničnih zapisa u knjizi te autor medicinske marginalije. Štefanić drži kako Čeperiću pripada ruka čiji „prilozi imaju karakter zapisa van teksta. Ona nije osobito vješta, po obliku je zanimljiv njen *o* koji nema gornje petlje, na *i* meće tačku, a na *šć* tri tačke“.² Ivan Čeperić latiničom je na početnoj korici zapisao „1745 ovo e libar mene fra Ivana Čepericha“. Molitvenik je zatim dugo bio u vlasništvu nekoga od trećoredskih samostana na Krku, pretpostavlja Štefanić, a kao dio Kukuljevićeve zbirke pohranjen je u Arhivu HAZU u Zagrebu. Jezični oblici govore da je molitvenik pisan tijekom 17. i 18. stoljeća na području Vrbnika i Drage Bašćanske.

¹ ŠTEFANIĆ 1960: 130.

² Isti 1969: 177.

O fra Ivanu Čeperiću ne zna se mnogo. Živio je u 18. stoljeću u franjevačkom samostanu sv. Marije Magdalene u Portu na otoku Krku. U taj je samostan ušao 1739., a rodom je bio iz Drage Bašćanske.³ Štefanić donosi navod iz *Knjiga posinovljenja i novicijata* iz samostana sv. Marije Magdalene u Portu (Dubašnici), gdje se navodi podatak da se Ivan Čeperić „obukao“ 27. lipnja 1739., dakle da otada „počine činiti noviciêt“.⁴ Novija istraživanja upućuju na to da je Čeperić započeo novicijat 1739., a 1740. je posinovljen, završio novicijat i položio redovničke zavjete.⁵ Za nas je zanimljivo to da je upravo Čeperić u svoj nevelik molitvenik zapisao *medicinsku marginaliju* oko 1745. Očito je fra Ivan Čeperić bio bilingvalan jer je zapisao jedan talijanski recept na glagoljici. Zanimljivo je makar usput primijetiti kako je Čeperić pisac latiničnih dijelova molitvenika, ali je medicinsku marginaliju zapisao glagoljicom. Treba naglasiti da je to jedna od najmlađih glagoljskih medicinskih marginalija sačuvana u nas.

Medicinske marginalije

Glagoljske zapise s medicinskim sadržajem „van teksta“ u kojem su zapisani – u zborniku, molitveniku, matičnoj knjizi – nazvale smo *medicinskim marginalijama* jer se nalaze kao usputni, rubni zapisi u knjigama koje po sadržaju i značaju nisu medicinske.⁶ Pa ipak, izraz *marginalija* ne smije se shvatiti kao vrijednosna kvalifikacija jer često upravo marginalije, odnosno usputni zapisi i bilješke donose važne podatke o pojavnosti bolesti, o nazivlju koje se rabilo za oboljenja i tegobe te o načinima njihova liječenja. Budući da je među sačuvanim hrvatskoglagojskim spomenicima razmjerno malen broj onih s medicinskim sadržajima – strogo gledano, to su tek dvije samostalne rukopisne ljekaruše – važnost je marginalnih zapisa s medicinskom tematikom u nas znatna. Učeni prirodnofilozofijski i medicinski tekstovi namijenjeni obrazovanim liječnicima (*physici, doctores*) pisani su većinom na latinskom jeziku i veći ih je broj sačuvan u našim knjižnicama i arhivima. Medicinski tekstovi pak na *narodnom* idiomu (možda s pokojom natruhom crkvenoslavenštine) bili su namijenjeni prvenstveno redovnicima, koji su stoljećima imali ulogu i zadaću „osobe koja liječi“ u udaljenim, ruralnim sredinama, pa čak i u gradovima, brinući se o onima koji si nisu mogli priuštiti pomoć profesionalnoga liječnika. U zreлом srednjovjekovlju tu su ulogu od benediktinaca preuzeli ponajprije franjevci. Stoga nije pretjerano kazati kako je svaki takav zapis vrijedan jer pokazuje kako su hrvatski popovi i

³ Isto: 179; PETROVIĆ 1993: 45-46.

⁴ ŠTEFANIĆ 1969: 118-119.

⁵ Usp. BOTICA, KOVAČIĆ I KUCHAR 2015: 66-68.

⁶ DÜRRIGL I FATOVIĆ-FERENČIĆ 1997.

fratri glagoljaši bilježili i medicinske i bioetičke sadržaje. Oni su u nas, nažalost, sačuvani u razmjerno malom broju.

Zapisi medicinskoga sadržaja u *Čeperićevu molitveniku* doista su jedinstvena zbirčica recepata među našim starim glagoljskim medicinskim zapisima, baš po tome što je cijela zbirčica posvećena liječenju *samo jedne* bolesti ili tegobe – npr. mala marginalna ljekaruša u *Žgombićevu zborniku* spominje šest ili sedam različitih bolesti. Čeperić, međutim, zapisuje samo pomoć *za kamik*, dakle recepte za pomoć kod mokraćnih kamenaca. Doduše, izrijeком se ne kaže o kakvu je *kamiku* riječ, ali preporučene recepture ukazuju da je riječ o mokraćnim kamencima (a ne npr. o žučnim kamencima).

Analiza medicinske marginalije

Analiza medicinske marginalije u Čeperićevu molitveniku pokazuje kako ona zrcali nazore i shvaćanja srednjovjekovne samostanske medicine.⁷ Odjeci samostanske medicine provlače se kao crvena nit kroz terapijske zapise koji nisu bili namijenjeni učenim, školovanim liječnicima. Ta vrsta tekstova koji su sačuvani u srednjovjekovnim *ljekarušama* najčešći su „žanr“ europske medicinske literature srednjega vijeka.⁸ Samostanskom se medicinom naziva onaj odsječak u povijesti zapadnoeuropske srednjovjekovne medicine koji je obilježen djelovanjem redovnika, osobito benediktinaca, u čijim su samostanima nastajali, gdje su se pohranjivali i prepisivali medicinski spisi te postojali hospitali za pomoć bolesnima i vrtovi s ljekovitim biljem. Općenito se može tvrditi da su se redovnici brinuli o zdravom načinu života kroz specifičan *regimen* života određen već u Reguli sv. Benedikta. Od 6. stoljeća nadalje prihvaćale su se i prepisivale kompilacije djela antičkih medicinskih autora, a ta je djelatnost u samostanima bila živa do u osvit novovjekovlja, pa i kasnije. Dakako, u to vrijeme medicina nije bila posebno polje znanja u suvremenom smislu, već „djelatnost liječenja“⁹, odnosno nastojanje da se pomogne potrebitima. Na sloj naslijeđenoga antičkoga (hipokratskoga i galenističkoga) znanja s vremenom su se dodavali sadržaji narodnih vjerovanja i kršćanske religioznosti. Po tome je i hrvatska glagoljska tradicija dio zajedničke europske baštine. Izraz *samostanska medicina* ne smije zakriti činjenicu da se u tim tekstovima zatječu mnogi „svjetovni“ elementi, što se prvenstveno odnosi na preuzeto znanje antičkih i arapskih medicinskih pisaca. No, kako je pisala sv. Hildegarda iz Bingena, svi postupci liječenja bezvrijedni su ako ne postoji djelatno milosrđe prema patniku, *caritas* kao *magna medicina*.

⁷ DÜRRIEGL I FATOVIĆ-FERENČIĆ 2000.

⁸ VOIGTS 1984.

⁹ SIRAIŠI 1990: 8.

Liječenje „kamika“

Kadšto u rekonstrukciji povijesne epidemiologije u obzor istraživanja valja uzeti nekonvencionalne izvore, odnosno pisane izvore različitih sadržaja u kojima se mogu zateći medicinski tekstovi. Iz prošlosti su sačuvani zanimljivi tekstovi-recepti za konzervativno (dakle, nekirurško) liječenje mokraćnih kamenaca, neki od njih iz razdoblja srednjega vijeka i tzv. samostanske medicine. U nas su sačuvani na glagoljici u dvjema samostalnim ljekarušama iz 14. i 15. stoljeća te kao marginalije. Znatno broj recepata/terapijskih uputa u glagoljskim izvorima – bilo ljekarušama, bilo marginalijama – odnosi se na liječenje mokraćnih kamenaca, što pak navodi na zaključak da je to bila česta bolest u našim krajevima. Dapače, njezina je pojavnost u našem priobalju bila toliko česta da su je u 19. stoljeću neki austrijski autori nazivali „dalmatinische Krankheit“.¹⁰

Zanimljivo je, makar usput, primijetiti kako upravo u 18. stoljeću medicina krupnim koracima grabi naprijed zbog novih znanstvenih spoznaja. No, terapijske mogućnosti i metode – osobito u ruralnim sredinama – ostaju gotovo nepromijenjene i u njima se prepoznaje paradigma srednjovjekovne samostanske medicine, ali i neki postupci učenih liječnika iz razdoblja renesanse. Panoramski pogled na medicinsku terapiju u 18. stoljeću ukazuje na to da je to bilo razdoblje eklekticizma: uz bok znatnim inovacijama i novim spoznajama i dalje su živjela načela utemeljena na hipokratizmu i galenizmu.¹¹

Tekst Čeperićeve medicinske marginalije zapisan je kurzivnom glagoljicom i nije lako čitljiv, a mjestimice je i oštećen (ta su mjesta označena trotočjem). Transliteracija je provedena prema načelima za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, koji priprema i izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu. Slovo *šta* prenosi se kao *č*, *jat* kao *ê*, a *đerv* kao *ĵ*.

Tekst glasi ovako:

Fol. 9v: za kamik vazmi lupinki od lišnaki ter stalci va ednom moltari êko se na prah i prosii i st(a)vi va edan mali lončić i priloži žafrana koliko moreš vazeti trikrat v trih perstih i nalêi belin vinom ter pristavi ka ognju da vre i nalii do devet krat i odmičuĉ .z. (=9) krat i pii zmišavši do devet jutar na taĉe i hoĉe ti vas iziti van pomalo

Fol 10r: zapisana su dvadeset i tri znaka identična onima u ljekaruši HAZU IV d 55, vjerojatno kao magična pomoć za iscjeljenje kod raznih bolesti/tegoba, a zatim upute:

¹⁰ DÜRRIGL I FATOVIĆ-FERENČIĆ 2000: 250.

¹¹ ACKERKNECHT 1970: 78-94.

.b. (=2) remedii ki e v človinci êmi pticu pticu pozezulju i sažgi ju v lonci i stlci ju i sparogu i pii (?) na tašč serce

Vazmi koščic višnevih i .j. (=30) breskvenih i .j. (=30) mêhunic êgod i to na kup stl'ci i dai piti kada oê ... od puži poli uši (? ...) i tuci i pii

Fol 10v: za kamik sieme od brule i orio barbaro naiboli šekret

Fol 11r: sekreto per far gvarir la pietra e per far la špecar e ušir per tre iorni recipe olo di šašo drame due bevute due volte in un šol iorno cio e due drame tr(a) la volta in un šol iorno per špacio de tre ore una del altra ... et il iorno dietro ... še ne dar al pacente due dramu šolo va bevuto in brodo ben kaldo uni drama šešanta ioe

Jedan od razloga što je već u starini, od antike naovamo, velika pozornost bila posvećena liječenju mokraćnih kamenaca jest dramatična simptomatika napadaja i razmjerno lako „postavljanje dijagnoze“ kad se kamenac izluči. Zato je zabilježen velik broj različitih terapijskih uputa i postupaka, kojima se nastojalo otopiti kamenac i olakšati njegovo izlučivanje te ublažiti bol i spriječiti ponovno stvaranje kamenca. Tako je bilo do 19. stoljeća, kad se uvode novi načini liječenja. Medicinski zapisi za *kamik* u molitveniku fra Ivana Čeperića ukorijenjeni su u toj staroj medicinskoj tradiciji, a temelje se vjerojatno na razmjerno očitim (da se izrazimo suvremenim terminom) „kliničkim zapažanjima“.

Povoljno djelovanje nekih sastojaka koji se spominju u receptima može se objasniti i s gledišta današnje terapije i suvremenih spoznaja. Naime, usitnjene koštice voćaka sadrže amigdalin, za koji se može pretpostaviti da je imao analgetski učinak, tj. učinak smanjenja boli. No, valja naglasiti kako su ti sastojci, premda često korišteni u starim farmakopejama, vrlo otrovni. Količina koja se u Čeperićevu receptu navodi velika je, pa ostaje otvoreno pitanje je li primjena te ljekarije bila sigurna i kakve su mogle biti nuspojave (moguće štetne posljedice). Općenito gledano, popovi glagoljaši rijetko bilježe točnu količinu pripravka – danas bi se kazalo *dozu* – koju valja primijeniti, pa zato treba biti oprezan u donošenju zaključka o zapisanom receptu. Kad je riječ o broju koštica ili koliko puta valja uzimati ljekariju, može se prepoznati i kršćanska simbolika (jer se navode brojevi 3, 9, 30). Čeperićevi recepti nisu puko nabranje sastojaka, već neki od njih daju uputu o *proceduri* kojom je valjalo ljekariju spraviti i primijeniti.

Uzimanje maslinova ulja u toploj juhi možda je moglo pomoći u lubrikaciji (podmazivanju, vlaženju) mokraćovoda i tako olakšati izlučivanje kamenca. S druge strane, taj je pripravak zasigurno imao laksativno svojstvo, što je također moglo utjecati na ublažavanje tegoba koje je *pacente* osjećao. Naime, normalan rad crijeva olakšava peristaltiku mokraćovoda i tako pospješuje prolaz kamenca.

Budući da je u prošlosti znatan broj kamenaca bio izazvan uplanim procesima ili gomilanjem mokraćne kiseline kod podagre (gihta), nastojalo se smanjiti kiselost mokraćne. Uporaba pepela spaljene „ptice pozezulje“ bila je upravo takva metoda jer je pepeo alkaličan, što se može tvrditi i za smrvljenu kućicu puža. Doduše, nije sasvim jasno zbog čega se trebao koristiti pepeo baš te ptice, a ne neke druge. Sinonimi za pozezulju jesu *balegarka* i *pastirica* – staro je narodno vjerovanje da *pastirica* (otuda joj ime) kupi otrovno bilje s polja kako se stoka ne bi otrovala.¹² Možda je to vjerovanje povod, podloga za terapijsku uputu, dakle da pepeo zadržava tu osobinu spaljene ptice i oduzima otrovne tvari iz tijela bolesnika? Naime, prema starom medicinskom gledanju (a osobito pod Paracelsusovim utjecajem), pepeo spaljene životinje biva „pročišćen“, ali i dalje zadržava osobine ili svojstva koja se pridaju dotičnim životinjama. Ako, dakle, živa pozezulja ili *pastirica* pojede sve otrove i probavom ih razgradi a da ne uquine, onda će se u njezinu pepelu naći obrambene tvari koje mogu pomoći bolesniku. Ako se takvi pogledi danas i ne prihvaćaju, ostaje neprijeporna činjenica da pepeo životinja ima lužnat karakter, što blagotvorno djeluje na smanjenje kiselosti u tijelu onoga koji taj pepeo popije.

Bijelo vino od antičkih se vremena često preporučivalo u terapiji. Ono je u konkretnom slučaju moglo povećati protok mokraćne jer svaki alkohol ima diuretsko djelovanje, baš kao i šparoge koje Čeperić također preporučuje. Naime, već se od antike preporučivalo uzimanje vina i šparoga za poboljšanje rada crijeva. No, sa stajališta suvremene farmacije, razaznaje se da dugotrajna ili česta primjena nekih od spomenutih sastojaka može imati i negativan učinak. Jagode i šparoge, premda popularne u pučkoj medicini, sadrže znatnu količinu oksalata, što može potaknuti novo nastajanje kamenca.

Zapis u kojem se spominju *brula* i *orio barbaro* nije sasvim razumljiv. Strogo gledano, to nije recept ili terapijski naputak kao ostali Čeperićevi zapisi, nego se samo spominju dva sastojka čija je primjena „najbolja tajna“ (*naiboli šekret*) u liječenju kamenca. Dakle, dotični je zapis manje razumljiv u smislu mogućega djelovanja. Čeperić je zapisao *orio barbaro*, što mi tumačimo kao ulje rabarbare, ali naše čitanje nije bez dvojbi. Teškoća nije samo moguće pisarovo „krivo“ bilježenje, već pri čitanju starih medicinskih tekstova valja biti oprezan da se ne učita suvremeno gledište u onodobni tekst ukorijenjen u nazorima koji su danas opsoletni ili jednostavno nerazumljivi. To je zapisana tvrdnja ili preporuka, ali nije recept poput ostalih. Talijanizam *brula* pak vjerojatno se odnosi na biljku sit, *juncus acutus*, *trigloch*. Uporaba nekih navedenih sastojaka, odnosno mehanizam njihova djelovanja, nije razumljiv s današnjeg gledišta, npr. uporaba smrvljenih ljusaka lješnjaka.

Uz te upute, temeljene na iskustvu, Čeperićeva ljekaruša sadrži i jedan zapis „apstraktne“ naravi. To su znakovi koje je fra Ivan zapisao, a Štefanić u njima

¹² Usp. HIRTZ 1941: 323.

prepoznaje iste one koji su zabilježeni u ljekaruši iz 15. stoljeća, HAZU IV d 55 (kadšto nazivanom *Strohalovom ljekarušom*¹³ jer ju je on na latinici izdao u *Zborniku za narodni život i običaje*). U njoj su ti znakovi zabilježeni na fol. 2v – 3r i to pod zaglavkom „ot živin pritisni sie (na) obrazi i omaži“ – u Čeperičevoj zbirčici pak ne dolaze pod nekim naslovom, pa se može tek analogijom pretpostaviti da je riječ o znakovima koji bi imali moć liječenja ili pomaganja bolesniku. Sloj (pučkoga) praznovjerja prepoznaje se u gotovo svim glagoljskim zbirkama receptata (s iznimkom zbirčice u *Žgombićevu zborniku*), a očito je preživio do 18. stoljeća. Tako se i Čeperičevi medicinski zapisi pokazuju kao specifičan interkulturni spomenik jer u sebi povezuju odjeke magijsko-demonističkoga cijeljenja s iskustvenim, empirijskim metodama liječenja, u kojima je jasan trag antičkih medicinskih autora (npr. Hipokrata i Dioskurida). Dakle, da opetovano istaknemo, 23 slova, tj. znaka vračarskoga značenja zapisana u Čeperića identična su onima zapisanima u hrvatskoglagoljskoj vinodolskoj ljekaruši iz 15. stoljeća (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV d 55), ali jednaki su i zapisi empirijskih receptata o pepelu spaljene ptice i košticama voćaka. Vrijedan je to i *jedinstven* primjer intertekstualnosti u medicinskim glagoljskim tekstovima.

Činjenica da je Ivan Čeperić te stare recepte zapisao svjedoči kako su se smatrali korisnima u liječenju kamenaca i da su imali svoju vrijednost još u 18. stoljeću. Možda ih je zapisao kako bi mu bili pri ruci u praksi – je li sam bolovao od kamenaca jer drugih bolesti ne spominje? Nije nevažno to što se recepti nalaze u molitveniku, knjizi koja mu je bila svakodnevno štivo.

Valja, dakle, pominje promotriti činjenicu da su neki Čeperičevi empirijski zapisi doslovce jednaki onima u samostalnoj hrvatskoglagoljskoj ljekaruši iz 15. stoljeća. To se odnosi i na detalje koji se na prvi pogled doimlju kao nelogičnosti. Primjerice, u obama rukopisima stoji kako valja spaliti „pticu pticu pozezulju“, iz čega se može razabrati kako je naziv za dotičnu pticu „*ptica pozezulja*“ – premda je na prvi pogled riječ o pleonazmu. No, tako ju je zapisao i Hirtz pod natuknicom „pozezulja – ptica pozezulja, *Motacilla alba* (L.)“.¹⁴ Drugi primjer koji potiče na misao o doslovnom prijepisu jest formulacija „b. remedii ki e v človisi“¹⁵ – međutim, *remedii* očito nije u čovjeku (unutar njega, dio njegova tijela), već je možda izostavljen dio teksta, npr. „za kamik“, pa bi cijeli zaglavak glasio: „b. remedii za kamik ki e v človisi“. No, ovo su tek maštovita domišljanja i učitavanje naših misli u stari medicinski tekst, stoga nemaju znanstvenu težinu. Na temelju identičnih zapisa u dvama rukopisima ne usuđujemo se zaključivati

¹³ Usp. STROHAL 1910.

¹⁴ HIRTZ 1941: 374.

¹⁵ Osim, toga, zašto je to *drugi* recept ili remedij – koji je, naime, *prvi*? Je li riječ o magijskom zapisu?

o mogućoj *izravnoj* vezi među njima, tj. da je fra Ivan Čeperić pred sobom imao baš vinodolsku ljekarušu HAZU IV d 55. No, prepisivanje istih ili veoma sličnih sastava kroz dugo vrijeme pokazuje se nedvojbenim.¹⁶

Glagoljski medicinski zapis

Budući da su malobrojni u ukupnosti sačuvane glagoljske građe, tekstovi s medicinskim sadržajem zanimljivi su i vrijedni jer bacaju svjetlo na povijest uporabe narodnih izraza za bolesti/tegobe i za ljekarije ili pokazuju koji su se strani izrazi preuzimali. Kod Čeperića pretežu čakavski izrazi, premda ima i talijanizama – oni su, međutim, na neki način međusobno odvojeni, kao da je fra Ivan zapisivao iz „dvaju izvora“, bilo pisanih, bilo usmenih. Jedan je izvor napadno sličan/blizak ljekaruši HAZU IV d 55 (čakavski izrazi), dok se talijanizmi navode skupa u dvama zasebnim receptima ili uputama (*brula, orio barbaro, olo di šašo*).

Još jedan detalj: možda je pod utjecajem latinične grafije – a Čeperić je identificiran kao pisar latiničnih dijelova molitvenika – zapisao riječ *sieme*, umjesto očekivanoga *sême* (u sintagmi *sieme od brule*)? U talijanskom pak tekstu Čeperić nešto zapisuje po talijanskom pravopisu (npr. *cio e*), dok drugo piše po izgovoru (*šešanta, šolo, kaldo*).

Veze među hrvatskoglagojskim rukopisima općenito nisu u dovoljnoj mjeri istražene. To osobito vrijedi za knjige u kojima su pohranjeni medicinski sadržaji. Činjenica da je fra Ivan zabilježio tri upute jednake onima u ljekaruši iz 15. stoljeća kao da pobuđuje današnjega čitatelja da ustvrdi kako je fra Ivan zagledao u tu stariju ljekarušu – no, to ostaje ipak samo u sferi pretpostavke. Ako je pak Čeperić autor latiničnih dijelova molitvenika, zašto je recepte zapisao glagoljicom? Je li mu se to pismo doimalo kao svojevrstan *sekreto* u polovini 18. stoljeća? No, nedvojbeno je, ako se ova mogućnost i ne prihvati, da Čeperićevi zapisi svjedoče o „dvopismenosti“ i dvojezičnosti franjevac trećoredaca na Krku oko polovine 18. stoljeća. A budući da je latinski jezik bio obvezan dio franjevačkoga obrazovanja, može se kazati da su fratri trećoreci bili trojezični.

Ponavljamo: na pomisao o tome da je Čeperić i sam bolovao od kamenaca navodi činjenica da on zapisuje samo recepte za *kamik*, dok druge hrvatskoglagojske ljekaruše – makar bile nezatne i marginalne, kao ona u *Žgombićevu zborniku* – navode ljekarije za različite, raznorodne bolesti i tegobe (npr. zubobolju, gliste, svrab, proljev i dr.). I po tome je Čeperićeva ljekaruša u nas *unicum*.

Čeperićevi su medicinski zapisi „dio filma, gotovo neprekinute niti koja povezuje daleka stoljeća ... s novim vijekom i osvitom organizirane medicinske skrbi“.¹⁷

¹⁶ U nekoj budućoj analizi u obzir bi valjalo uzeti i dvije latinične *Karlobaške ljekaruše* iz 16. i 17. stoljeća jer se i u njima čitaju recepti slični onima glagoljskima.

¹⁷ DÜRRIGL I FATOVIĆ-FERENČIĆ 2009: 145.

Premda je riječ o svojevrsnoj marginaliji, zbirčica recepata u molitveniku fra Ivana Čeperića vrijedan je izvor za povijest medicine jer odražava jednu etapu u razvoju medicinske prakse i jer odražava opće europske tendencije u urologiji u 18. stoljeću. Hrvatskoglagoljska je tradicija, premda na „malome“ jeziku i posebnom pismu, duboko ukorijenjena u onodobno europsko okruĝje. S gledišta filologije, marginalija je zanimljiva jer pokazuje kako su hrvatski popovi glagoljaši stoljećima bilježili i medicinske sadržaje. I ova naoko sitna medicinska zbirka zorno pokazuje mogućnosti i ograničenja analize i interpretacije starih medicinskih naputaka. Govoreći o Čeperićevim receptima, na neki način govorimo i o sebi. A zašto je jedan *glagoljski* recept napisan na *talijanskom* jeziku ostat će i nadalje za nas, kako bi fra Ivan kazao, *sekreto*.

Bibliografija

- ACKERKNECHT, Erwin. 1970. *Therapie von den Primitiven bis zum 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Enke Verlag.
- BOTICA, Ivan, Vinko KOVAČIĆ, Kristijan KUHAR. 2015. *Knjige posinovljenja, novicijata i zavjetovanja franjevac trećoredaca glagoljaša otoka Krka (1717. – 1914.)*. Zagreb: Provincija franjevac trećoredaca glagoljaša, Staroslavenski institut.
- DÜRRIGL, Marija-Ana, Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ. 1997. Marginalia medica Croatico-glagolitica. *Liječnički vjesnik* 117: 174-178.
- DÜRRIGL, Marija-Ana, Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ. 2000. De lapide-za kamik: Two approaches to conservative therapy of urolithiasis. *Acta Pharmaceutica* 50: 249-257.
- DÜRRIGL, Marija-Ana, Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ. 2009. Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i knjiŝevnosti. U *Karlobaške ljekaruše. Rasprave i građa za povijest znanosti sv. 9*, ur. Marko Pećina, Stella Fatović-Ferenčić, 141-148. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
- FATOVIĆ-FERENČIĆ, Stella, Marija-Ana DÜRRIGL, Mirjana REPANIĆ-BRAUN. 1998. Two Unconventional Testimonies of Urolithiasis in the 18th Century on the 1600th Anniversary of St. Liborius' Death. *Scandinavian Journal of Urology and Nephrology* 32: 245-249.
- HIRTZ, Miroslav. 1941. *Rječnik narodnih zoologiĝkih naziva knjiga 2: Ptice (aves)*. Zagreb: Narodna tiskara.
- PETROVIĆ, Ivanka. 1993. Ivan Čeperić. U *Hrvatski biografski leksikon sv. 3*, gl. ur. Trpimir Macan, 45-46. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleŝa.
- SIRAIŠI, Nancy. 1990. *Medieval and Early Renaissance Medicine: An Introduction to Knowledge and Practice*. Chicago-London: Chicago University Press.
- STROHAL, Rudolf. 1910. Folkloristiĝki prilozi iz starije hrvatske knjige. *Zbornik za narodni ŝivot i obiĝaje* 15: 120-160.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka. Djela JAZU 51*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav. 1969. *Glagoljski rukopisi JAZU sv. 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- VOIGTS, Linda. 1984. Medical Prose. U *Middle English Prose: A Critical Guide to Major Authors and Genres*, ur. Anthony S. G. Edwards, 315-335. New Brunswick: Rutgers University Press.

Marginal Medical Notes in The Prayerbook of Friar Ivan Čeperić

Several medical instructions of healing *za kamik* (for renal stones) were written down in the prayerbook of friar Ivan Čeperić from the mid-eighteenth century. Today the manuscript is kept in the Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb, shelfmark III a 1. Although small in extent, the recipes represent an interesting source for the interdisciplinary study of the Croatian Glagolitic medical heritage. It is a small Glagolitic collection of prescriptions dedicated to a single illness – bladder stones or urolithiasis. The interdisciplinary analysis shows them to reflect and perpetuate old views of medieval monastic medicine in the conservative therapy of urolithiasis. The medical *marginalia* of Ivan Čeperić proves to be a specific intercultural monument, as they combines echoes of magical-demonistic healing with empirical methods of treatment. Some recipes can be explained as helpful and rational from a modern pharmacological viewpoint, while the use of some ingredients could have had serious side-effects. The medical notes of Ivan Čeperić are interesting from a philological standpoint, because they show that Glagolitic monks and priests used to record medical information for centuries. At the same time they enable us to gain insight into the developmental stages of treatment outside learned medical circles. From the standpoint of medical history they contribute to the retrospective epidemiological context of the study of the occurrence of bladder stones in our area.

Keywords: Ivan Čeperić, Croatian Glagolitic medical texts, recipes for bladder stones, 18th century

Ključne riječi: Ivan Čeperić, hrvatskoglagojske medicinski tekstovi, recepti za mokraćne kamence, 18. stoljeće

Marija-Ana Dürriegl
Staroslavenski institut
HR-10000 Zagreb, Demetrova 11
duerrigl@stin.hr

Stella Fatović-Ferenčić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
HR-10000 Zagreb, Gundulićeva 24
stella@hazu.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

47

vol. 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2015.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 47, vol. 1

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor
Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board
Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 47
vol. 1

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Tematski blok / Themed issue

TREĆOREDSKA GLAGOLJAŠKA TRADICIJA U EUROPSKOM KONTEKSTU TERTIARY GLAGOLITIC TRADITION IN EUROPEAN CONTEXT

Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa
održanoga 27. i 28. IX. 2013. na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu
u organizaciji

Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša u Zagrebu, Hrvatskoga katoličkog
sveučilišta u Zagrebu, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za
povijest, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu – Odsjek za povijest, Instituta
za povijest umjetnosti u Zagrebu i Staroslavenskoga instituta u Zagrebu

***

Proceedings of the International Scientific Conference
held on 27th and 28th September 2013 at the Catholic University of Croatia in Zagreb
and organized by
the Province of the Glagolitic Friars of the Third Order Regular, Catholic University
of Croatia in Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences of the University
of Zagreb - Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences of
the University of Split - Department of History, Institute of Art History,
and Old Church Slavonic Institute

Gosti urednici / Guest editors

Ivan BOTICA
Tomislav GALOVIĆ
Kristijan KUJAR